

1. Barát vagy ellenség?

Meglehetősen ellentmondásos a nacionalizmus² és az ökológiai politikai viszonya: ahogyan a következőkben látni fogjuk, számtalan közös pontos tud(na) a két ideológia együttműködni, de végtére is a köztük lévő alapvető ellentmondások felülírják ezt a viszonyt. Általában is elmondható, hogy csak azokat a nacionalizmusokat érdemes összevetni az ökológiával, amelyek valamelyest egalitárius alapon állnak, a sovinszta nacionalizmusok (amelyek valamely nemzet uralkodó jellegét hirdetik) nem pusztán az ökológiával, hanem az alapvető demokratikus értékekkel is inkompatibilisek. A következőkben – de-Shalit alapján (2007) – bemutatom azokat a közös pontokat, amelyekben osztozhat a nacionalizmus és az ökológia.

A nacionalizmus szolidaritást és a politikai közösség többi tagja felé felelősségvállalást követel meg az egyéntől. A nacionalisták számára igen veszélyes, ha a nemzet tagjainak attitűdje feloldódik az önérdékkövetésben és a gazdaság által közvetített fogyasztói kultúrában. A fogyasztói kultúrát állampolgári kultúrává kell formálni a nacionalizmusban, s ez kell, hogy legyen a politika középpontjában. A nemzetnek ez a hozzáállást kell megerősíteni az emberekben, különben szinte lehetetlen őket mobilizálni, továbbá biztosítani arról őket, hogy a közjó érvényesül. A nemzethez tartozás tehát megköveteli azt, hogy ügyeljünk mások jóllétére, hiszen ez az alapja saját jóllétünknek. Mivel egy közösség tagjai vagyunk, ezért elkerülhetetlenül figyelembe vesszük a közösségünk tagjainak érdekeit, jóllétét, hiszen a közösség egészségének állapota vissza fog hatni az egyének helyzetére. De miből is áll a nemzettársak jólléte? Általában tartozik a vagyon, az egészség, a lakhatás, az oktatáshoz való hozzáférés, talán a munkalehetőség, és persze a biztonság. A környezetvédelem teoretikusai szerint a jó élet, a jóllét sokkal inkább tiszta és természetes környezettől függ. Ezek a természeti javak alapozzák meg a mentális egészséget. De-Shalit szerint³ az embereknek a

¹ Jelen tanulmány a szerző *Ökopolitika, ideológia, baloldal* című, megjelenés alatt álló kötete vonatkozó részeinek felhasználásával készült.

² A nacionalizmus itt olyan ideológiaként fogom fel (lásd erre: de-Shalit 2006 75-76.), amelynek egyaránt vannak gyakorlati és normatív követelményei. Gyakorlati szempontból a nacionalizmus azt jelenti, hogy az emberek egy olyan közösség részei, amelyet nemzetként definiálnak, s amely viszonylagos etnikai egységen, közös történelmen, szokásokon és hagyományokon, s gyakran közös nyelven és értékeken alapszik. Ezek az emberek érzelmileg és politikailag kötődnek a nemzethez. A normatív oldalt pedig az képviseli, hogy jó és érdemes a nemzethez tartozni. Vagyis kialakul egy pozitív viszonyulás a nemzetiségi léthez. Valakik ezt pszichológiai okokkal indokolják (a nemzethez tartozás az önkitaljesítésnek legjobb módja, megvéd az elidegenedéstől – ezek általában jobboldali irányzatok), mások ontológiai indokokra hivatkoznak (a nemzet forrása a személyes identitásnak), megint mások a nemzethez tartozás gazdasági és szociális előnyeit hangsúlyozzák (a nemzet az igazságosság megvalósulásának egyfajta előfeltétele – ezek liberális, baloldali irányzatok). Ugyanakkor utalni kell arra is, hogy vannak, akik nem tekintik önmagában ideológiának a nacionalizmust: Hamilton szerint egyfajta ideológiai „parazitával” állunk szemben, amely politikai vállalkozók előszeretettel alkalmazott eszköze a hatalom megszerzését illetően (pl. Hamilton 2002 29.)

³ De-Shalit 2006 77.

természettel való kapcsolata tulajdonképpen annak az előfeltétele, hogy megszabaduljunk az elidegenedéstől. Az ökológia az az út, melynek segítségével az embereket demokráciára lehet nevelni, továbbá hozzájárul ahhoz, hogy érdeklődjenek az őket körülvevő (természetes és épített) környezet iránt, ilyenformán erősíti az állampolgári kultúrát – sőt a környezetbarát politikák az igazán szabad és igazságos társadalomnak az előfeltételei. Ezen a vonalon el lehet jutni ahhoz is, hogy mások jólléthez való hozzájárása kapcsolatban van az állatok és a természet jóllétével. A nacionalizmus tehát magában foglalja azt az erős elköteleződést, hogy ügyelni kell a honfitársa és annak a jóllétére, s mivel a jóllét igen szorosan függ természettől és annak integritásától, ezért a nacionalizmus magában foglalja a környezeti értékek védelmét is. Ahhoz, hogy átérizzük e közösségalapú megközelítés szükségességét az ökológia kapcsán, végig kell gondolni azt, hogy egy individualista megközelítésben mi történne az ökológiával. Ebben az esetben az önérdékkövető és a jövőbeli előnyöktől függő egyént az *instrumentális racionalitás* vezérelné: vagyis a környezetre pusztán a saját (pl. rekreáció) érdekei mentén tudna tekinteni. De-Shalit úgy véli, hogy a nacionalizmus számot vet azzal, hogy pusztán azért, mert valaki egy nemzet része, még nem tud, és nem akar lemondani akár a környezetszennyezésről vagy éppen az instrumentális gondolkodásról, viszont mivel egy közösségben növünk fel és annak a részei vagyunk, ezért megtanuljunk helyesen megvonni a környezetvédelem és az egyéb kötelességek közötti mérleget. Vagyis a nacionalizmus arra sarkall bennünket (s ezért lehet fontos az ökológia számára), hogy túllépünk önérdékünk, továbbá a gazdasági racionalitás és az instrumentális gondolkodás által megbéklyózott szűk játéktereinken.

A nacionalisták úgy vélekednek, hogy a nemzethez tartozás erősen táplálja a (társadalmi, kulturális, történelmi) örökség eszményét, s ez – de-Shalit szerint⁴ – minden valószínűség szerint a megőrzésre vonatkozó politikákat és a természetvédelmet bontakoztatja ki. A nacionalisták számára az ősök öröksége olyan áthagyományozandó értékstruktúra, amelyet tovább kell adni a következő generációknak. Az örökség nem szükségképpen kézzelfogható dolgokban testesül meg, hanem gyakran mítoszok kötődnek hozzá. A nemzeti történelemnek kettős funkciója van, egyrészt legitimálja azt a nemzetet, amelyhez az egyén tartozik, másrészt pedig biztosítja a nemzeti értékeket és szokásokat. Így tehát a közös örökségnek az a legfontosabb funkciója, hogy fenntartja a nemzettagok egymás iránti szolidaritását és kötelezettségeit. Az örökség általában olyan történetekhez, mítoszokhoz kapcsolódik, amelyek egyfajta alapító eseményként vonulnak be a köztudatba. A környezet szempontjából mindez azért érdekes, mert a történetek és mítoszok mind-mind elválaszthatatlanul kötődnek a nemzeti értékekhez és a helyi normákhoz, ebből pedig levezethető azoknak a helyeknek és atmoszféráknak a védelme, amelyekbe ágyazottan működnek. Ezek az érvek nem a környezetvédelem klasszikus érvkészletéből valók. A nacionalizmus ugyanis egy másik szféráját nyitja meg a környezetvédelem megokolásának, mely szerint nem az épített környezetet, nem

⁴ De-Shalit 2006 78.

tavakat, erdőket kell védeni és megőrizni, hanem a hozzájuk kötődő elgondolásokat, a „nemzeti történeteket” és narrációkat. Vagyis a nacionalisták számára a védelem és a megőrzés valójában az eredeti és kívánatos állapot helyreállítását jelenti, amellyel a nemzeti örökség is helyére kerül.

Az eddigiekben azt láthattuk, hogy az „örökség” fogalma a nacionalizmusban az élő nemzetteknek a múlt felé irányuló kötelezettségeiben öltött testet, azonban a nemzet koncepciója a jövő nemzedékek felé irányuló kötelezettségeket is magába foglalja de-Shalit szerint.⁵ A nacionalizmus ott tud az ökopolitika „keze alá dolgozni”, hogy megtaníttassa a nemzetteknek azt, hogy az identitásukat kiterjesszék a jövő vonatkozásában, beleértve a haláluk utáni időszakot is. A nemzethez tartozók sajátja lesz a közösségek, művészeti alkotások, a természetes környezet értékeinek védelme és megőrzése, méghozzá nem pusztán a saját életük perspektívájában. A nacionalizmus ezzel tehát alkalmas lesz arra, hogy legyőzze a most általános időperspektívát, amely egyébként a környezetvédelmi politikák sikeres végrehajtásának egyik legjelentősebb akadályozója. Vagyis a nacionalizmus ilyenén felfogott és kiterjesztett időperspektívája ráirányítja a figyelmet környezetvédelmi politikák lehetséges sikereire, amelyek – jellegüknél fogva – csakis a jövőben következhetnek be (mindez felveti a jövő generációkkal kapcsolatos igazságossági dilemmákat). A nacionalizmus de-Shalit feltételezése szerint oldali tudja a környezetpolitikák jövőbeli hatásaival és a jövő generációkkal kapcsolatos feszültségeket, méghozzá azzal a tézissel, hogy elképzelése szerint a nemzet egy folyamatos, generációkon átívelő láncolat (ebben a vonatkozásban nagyon hasonlóan érvel a konzervativizmushoz). A jövő generációi felé megnyilvánuló kötelezettségek rendszere a fenntartható fejlődés kulcsát képezi: ugyanis a jövő generációinak okozott kár tulajdonképpen a nemzet folyamatosságát sérti.

A következőkben azt vizsgálom meg, hogy az együttműködés lehetséges terepei mellett, s azokat részben felülírva, miért nem lehet működőképes a nacionalizmus és az ökológiai kapcsolata, s miért jelent fenyegetést a nacionalizmus az ökológiai gondolkodásra. A nacionalizmus alapvetően szembemegy az ökológia egyik fundamentális tézisével, mely szerint a környezeti problémákat ugyan helyben lehet hatékonyan kezelni, legalábbis ott kell elkezdni, ahol az emberek eredményesen bevonhatóak és érdekeltté tehetőek, ugyanakkor a zöldeknek (éppen a környezeti krízis határokön átívelő jellegére) mindig globális perspektívákban kell gondolkodniuk. A nacionalizmus ugyanis elvárja a helyi szerveződésektől, hogy alárendeljék érdekeit és preferenciáikat a nemzeti érdekeknek. Az ökopolitika és a nemzeti érdek közötti feszültség egészen nyilvánvaló válik akkor, amikor az állam vagy az éppen aktuális kormányzat – saját politikai céljai mentén – határozza meg, hogy mit kell nemzeti érdek alatt érteni. Ez lehetőséget biztosít a nemzeti érdek önérdékké formálására vagy éppen arra, hogy az adott nemzetet egyfajta „ostromlott várként” tüntessen fel a nemzetközi kontextusban, ahol is a többi állam érdeke az adott nemzet eltiprása. Mindez ahhoz

⁵ De-Shalit 2006 79-80.

vezet, hogy a nacionalista érdekek számtalan esetben zátonyra futtatják a nemzetközi környezetvédelmi megállapodásokat (ezt korábban már vizsgáltam a környezetvédelem világpolitikai intézményrendszere kapcsán felmerült dilemmák körében – Első rész I. pont). A nemzeti érdek tehát olyan „biankó csekké” válik, amit bármikor be lehet vetni aktuálpolitikai küzdelmekben, amelynek vesztes csakis az ökopolitika lehet (pl. az USA 1997-ben a „nemzeti érdekre”, továbbá a nemzetbiztonsági érdekre hivatkozva tagadta meg a Kiotói Jegyzőkönyv aláírását).

Ellentétben azzal a közkeletű (és fentebb már tárgyalt) vélekedéssel, mely szerint a nacionalizmus szükségképpen magában foglal egyfajta elképzelést az élőhelyről, de-Shalit úgy véli⁶, hogy a nacionalizmus hely-konceptiója (amely jó indulattal is csak a vidék iránti romantikaként fogható fel) misztikus, absztrakt és instrumentális, s mint ilyen, szükségképpen gyengíti az ökológiai politikát. A nacionalizmus összefonódik a területiséggel, s ezért igen fontosak az ideológia számára az adott terület határai, függetlenül attól, hogy mi határozza meg a határokon belül élők identitását, függetlenül attól is, hogy mi van a határokon túl – utóbbi nem csak, hogy kevésbé fontos, de nem is a „nemzeté”, s mint ilyen más, sőt ellenségnek is tekinthető. A nacionalizmus számára a nemzet tézisének túl (kik vagyunk?), tehát fontos lesz a nemzet antitézise is (kik nem vagyunk?), melyben már ott lakozik az ellenségkép. A nacionalizmus számára a természetes környezet csakis a nemzeti közösség történetén keresztül érhető és értelmezhető: a nacionalisták számára az anyaföld sosem hely vagy ökoszisztéma, hanem történelmi mítoszok mentén konstruált és dekonstruált szimbólumrendszer.

További ellentmondás a két ideológia között az, hogy amíg az ökoszisztéma és az ökológiai problémák függetlenek a politikailag definiált egységektől (így a határoktól), addig a nacionalizmus éppen e politikai entitásokat (pl. a szuverén államok mindenhatóságát) próbálja a végsőkéig konzerválni. Vagyis a környezetvédelem igen gyakran a (nemzeti) szuverenitás⁷ megsértésével jár együtt,⁸ sőt a környeztkárosításokat sokszor éppen a nemzeti szuverenitás égisze alatt (mintha a szuverenitás legitimálná azt) követik el.⁹ A környezetvédelem szükségképpen „határsértő” cselekvés. Az ökológia tehát természetesnek és magától értetődőnek fogja fel a szuverenitás-konfliktusokat, valamint azt, hogy a 21. században az államnak igen gyakran kell lemondania a teljes szuverenitásról (pl. nemzetközi szervezetek vagy éppen NGO-ok vonatkozásában), mindezt a nacionalizmus nem tűri el. A globális

⁶ De-Shalit 2006 82-83.

⁷ Szuverenitás alatt is olyan legfőbb hatalmat értek, amelynek teljessége nem korlátozható más hatalom által, s ha ez mégis megtörténik, akkor az jogi és/vagy politikai normaszegést jelent.

⁸ Lásd erre az MTA TK Jogtudományi Intézete és a K108790 számú OTKA-projekt Államtudományi Kutatócsoportja által rendezett, *Az állam szuverenitása: eszmény és/vagy valóság* című konferencián elhangzott előadásomat 2014. március 21-én. A címe: *A környezetvédelem hatása az állami szuverenitásra*. Elérhető: <http://antalattila.blogspot.hu/2014/03/a-kornyezetvedelem-hatasa-az-allami.html>

⁹ De-Shalit 2006 83.

környezetvédelmi együttműködés és a különféle nemzetközi rezsimek egyre erodálják a szuverenitás klasszikus felfogását.¹⁰

Végére is, a nacionalizmus erősen, már-már megátalkodottan antropocentrikus. Az ökológia egyik alapvető tétele – amint korábban láthattuk – az emberi fajtól való elvonatkoztatás, s a nem emberi létezők, illetve más fajok morális tényezőként való értékelése. De-Shalit egy minimalistább álláspontot képvisel¹¹, s úgy véli, ahhoz, hogy valakinek fontos legyen a környezete, nem kell a természeti létezőknek önértéket tulajdonítania, vagy éppen az ökocentrikus megközelítéssel azonosulnia, hanem elegendő addigi masszívan antropocentrikus hozzáállását átértékelni és „felvilágosult antropocentrizmusra” váltani. A nacionalizmusnak ritkán van mondanivalója az állatokról, azok jogairól és a nem emberi létezők morális státuszáról. A nacionalizmus csak akkor kalkulál nem emberi létezőkkel, ha az valamit hozzá tud tenni a nemzeti karakterhez, mítoszhoz (pl. szimbólumként) – az is előfordulhat, hogy ilyenkor is a környezet húzza rövidebbet (pl. a rókavadászat, mint nemzeti jelkép), hiszen a környezeti előírások betartatása vagy szigorítása a nacionalista kontextusban a nemzeti életmód elleni támadásként tűnhet fel.¹²

Mindezek alapján megállapíthatjuk, hogy a mérleg nyelve afelé billen (főként a mélységes antropocentrizmus, a környezeti problémák politikai határok felettségének figyelmen kívül hagyása miatt), hogy az ökológiai politika és a nacionalizmus között több feloldhatatlan ellentét van, ezért – nagyon is úgy tűnhet, hogy – a nacionalizmus általában sokkal inkább a környezetvédelem akadálya, semmint azt segítő nézetrendszer.

2. Polgári és etnikai nacionalizmus

Eddig a kellő általánosság szintjén beszéltem a nacionalizmusról, s nem voltam arra figyelemmel, hogy a nacionalizmusnak is több ága, irányzata van. A következőkben azzal igyekszem árnyalni a fenti képet, hogy külön-külön vizsgálom meg a nacionalizmus két meghatározó formájának a viszonyát az ökológiával.

Hamilton (2009) polgári és etnikai nacionalizmust különböztet meg¹³. A *polgári nacionalizmus* a szabadságért küzd, s legális-rationális formája a társadalmi uniónak, sokkal inkább kötődik a társadalomhoz (*gesellschaft*), mintsem a közösséghez (*gemeinschaft*). A polgári nacionalizmus nem ír elő egyetlen követendő kultúrát sem,

¹⁰ Sőt, az ökopolitikai hívei a nemzetközi környezetvédelmi rezsimek hatékonyabbá tétele érdekében odáig is elmennek, hogy nemzetközi intervenciók (főleg gazdasági) eszközöket kellene alkalmazni a környezetvédelmi normasértések esetében. Ez egyértelműen sértené a nacionalisták érdekeit. Bár egy ilyen beavatkozás a szuverenitás sérelmével járna (egészen pontosan az állam külső szuverenitása sérülne, a belső nem), de senkinek sem megengedhető az, hogy mások egészségét és jóllétét pusztán amiatt veszélyeztesse, hogy saját autonómia fennmaradjon.

¹¹ De-Shalit 2006 87-88.

¹² Ez a megállapítás egyébként a konzervativizmusra is igaz: gondoljunk a szenvedélyes rókavadász Roger Scrutonra.

¹³ Hamilton 2009 30.

megengedi a politikai közösséghez való csatlakozást, de azt is, hogy elhagyjuk azt. A polgári nacionalizmus voluntarista és mindenki számára nyitva áll (ezért is szokták „jó” nacionalizmusnak is nevezni). Továbbá alá van támasztva alkotmányos értékekkel, s ezért gyakran alkotmányos patriotizmusként tartják számon.

Mindez nem igaz az *etnikai nacionalizmusra*, amely szerint az ember nem léphet be tetszése szerint egy etnikai nacionalista alapon álló társadalomba, s nem hagyhatja el azt, amikor csak akarja. Az etnikai nacionalizmus esetében biológiai-genetikai kötőerők tartják össze a csoportot. Ez a nacionalizmus atavisztikus, a megváltoztathatatlanságot hirdeti és mások felé kirekesztő. Főként a nemzet különféle jellemző jegyeire (így a nyelv, biológiai jellemzők) fókuszál az ilyen nacionalizmus.

Az etnikai alapú nacionalizmus egyfajta legyőzendő és meghódítandó tényezőként tekint a természetre, amíg a polgári nacionalizmus egyfajta nemzeti büszkeséget lát bele a természeti környezetbe. Az USA-ban például a természet meghódítása egy olyan közös aktus volt, amely egységbe forrasztotta az európai telepeseket: tulajdonképpen a természet közös élménye adott egyfajta nacionalista tartást az oda özönlő közösségeknek. A polgári nacionalizmus sem tekinthető egy ökológiailag megalapozott nézetrendszernek (meghatározó számára is a modern nemzetállamokban és azok határiban való gondolkodás), ugyanakkor a természet megkülönböztetett figyelmet kap ebben az ideológiában. A polgári nacionalizmus társadalmi konstrukció, s nem foglalkoztatja valamilyen mitikus származástörténet, ugyanakkor a társadalmi igazságtalanságokon, a kulturális sokféleség elpusztításán keresztül végül is eljut oda, hogy mindez veszélyezteti az ökológia biztonságát is. Az emberi társadalom és a természet egyidejű és összekapcsolódó veszélyeztetettségének egyik legjobb példája az emberi nyelvek kihalása a kolonizáció, a genocídiumok és az antropogén környezeti katasztrófák miatt. A nyelvi homogenizációt nagyban segíti a kapitalista termelési mód általánossá válása, amely arra kényszeríti az őslakos közösségeket, hogy feladják természetes életformájukat a túlélés érdekében.

Ebben a kontextusban tehát – amikor kicsit jobban szétszálazzuk a nacionalizmus komponenseit és alakzatait¹⁴ – Hamilton szerint elképzelhetőnek tűnik, hogy a különféle nacionalista mozgalmak előbb-utóbb hiteles ökopolitikát fognak folytatni, vagy éppen a környezeti kihívásokat fogják felhasználni ahhoz, hogy célkitűzéseiket érvényesítsék.¹⁵ A jövő generációkért és az elődeinkért érzett felelősség, a környezeti értékek társadalmi kontextusa a polgári és a területhez kötött identitást ökológiai köntösbe burkolhatja. Ez alapvetően eltér a manapság igencsak valószínű forgatókönyvektől, amelyek szerint a modern nacionalizmus keretei között természeti erőforrásokért fogunk háborúkat vívni. Egy *ökológiai polgári nacionalizmus* ideológiai alapja lehet a természeti erőforrások egymás iránti felelősséggel való használatához

¹⁴ Hamilton egyébként a skóciai és walesi nacionalista mozgalmak és a környezetvédelem kapcsolatán keresztül mutatja be a nacionalizmus zöldítésének lehetőségeit (lásd erre: Hamilton 2009 34-38.).

¹⁵ Hamilton 2009 44.

Felhasznált irodalom

Antal Attila (2014): *A környezetvédelem hatása az állami szuverenitásra*. Előadás az MTA TK Jogtudományi Intézete és a K108790 számú OTKA-projekt Államtudományi Kutatócsoportja által rendezett, *Az állam szuverenitása: eszmény és/vagy valóság* című konferencián 2014. március 21-én.¹⁶

de-Shalit, Avner (2006): *Nationalism*. In: Dobson-Eckersley (szerk.) (2006): *Political Theory and the Ecological Challenge*. 78-90.

Dawson, Jane I. (2000): *The two faces of environmental justice: Lessons from the eco-nationalist phenomenon*. In: *Environmental Politics*, 9:2, 22-60.

Dobson, Andrew – Eckersley, Robyn (szerk.) (2006): *Political Theory and the Ecological Challenge*. Cambridge University Press

Fowler, Carwyn – Jones, Rhys (2006) *Can environmentalism and nationalism be reconciled? The Plaid Cymru/Green Party alliance, 1991–95*. In: *Regional & Federal Studies*, 16:3, 315-331.

Hamilton, Paul (2002): *The Greening of Nationalism: Nationalising Nature in Europe*. In: *Environmental Politics*, 11:2, 27-48.

¹⁶ <http://antalattila.blogspot.hu/2014/03/a-kornyezetvedelem-hatasa-az-allami.html>